

Cumparegliaziuns che van zop

Il rumantsch ed autras linguas minoritaras

■ **En discussiuns davart la politica da linguas minoritaras vegni adina puspè fatg cumparegliaziuns tranter experienzas en lieus differents. Savens citesch'ins exempels d'ina outra minoritad gist per mussar tge che pudess atgnamain funcziunar en l'atgna lingua, laschond dentant da la vart circumstanzas che distinguan las linguas cumparegliadas.**

En sia contribuziun en LQ dals 5-9-2011 rapporta *Guiu Sobiela-Caanitz* da las reacziuns che *Gerold Hilty*, professor emerit da l'Universitad da Turitg, ha provocà al Colloqui retoromanistic a Lavin ils 30 d'avust cun ses referat «Pon ins anc salvar il rumantsch?». In punct che ha leventà criticas è stà l'opiniun dal referent ch'ins stuess duvrar ils idioms per l'instrucziun en la scola populara e limitar il diever dal rumantsch grischun a tschertas domenas da la communicaziun «sin distanza», sco publicaziuns uffizialas dal chantun e da la confederaziun u paginas d'internet. Duas reacziuns a la posiziun da Gerold Hilty renvieschan ad experientschas fatgas per autras minoritads linguisticas, ils Bascs ed ils Ladins da las Dolomitas. Sch'ins guarda in pau pli datiers constatesch'ins dentant tgunsch che las circumstanzas en las regiuns cumparegliadas u ils fatgs cumparegliads èn memia differents.

Il basc vegn discurre da passa 700 000 persunas e duvrà en las scolas dal Pajais basc spagnol, nua che circa 500 000 da quests pledaders vivan. Ina cuminanza linguistica ch'è pli che diesch giadas pli gronda che la rumantscha, cuntanscha probablamain ina «massa critica», nua che la communicaziun scritta e la produziun en ils novs meds da communicaziun pon sviluppar in'otra dinamica. Ultra da quai vegn ins a stuaire resguardar ch'ils Bascs han vivi ina fasa d'oppressiun en lur istorgia ed han perquai sviluppat in'atgna identificaziun per insumma

sa distinguer sco etnia. Experientschas istoricas èn unicas ed ins na po betg surpigliar muments dad experienzas d'auters. Natiralmain èn ils aspects menziunads be ina part da l'entir. La situaziun en las duas regiuns stuess ins cumparegliar dapli en detagl per forza chapir meglier, da tge ch'ils success differents da las interpresas da standardizaziun dependan.

La cumparegliaziun ch'è vegnida fatga cun il ladin da las Dolomitas pertutga la scola populara. En quest cas èn ils cuntengs cumparegliads dal tuttatfatg differents, be las gruppas socialas involvidas permettàn atgnamain da stabilir in connex: en la provinza da Bulsau en il Tirol dal sid han ins pudì francar l'instrucziun bilingua taliana e tudestga cun il ladin sco lingua d'agid cunter il giavisch da bliers da manar ina scola monolingua tudestga. I sa tractava damai dad insumma resguardar u snegar il ladin en scola. I ma para tuttina dubius da cumparegliar ils aderents d'ina scola plurilingua (che resguarda la realitad plurilingua da l'atgna regiun) cun ils aderents da l'introducziun d'ina furma standardisada (che n'ha da far nagut cun la preschientscha da las linguas sezzas en il curriculum da la scola). Quai ch'è vegnì sugerì è ch'i sa tractia en domadus cas da represchentants da l'elita, pia: ils Ladins da las Dolomitas han tadlà sin l'elita, per consequenza stuessan uss er ils Rumantschs suandar in cussegl che vegn da l'elita. La repartiziun da linguas (tudestg, talian e ladin en las Dolomitas, rumantsch e tudestg en il Grischun) na pon ins dentant betg metter sin il medem nivel sco la decisiun davart la varietad d'ina lingua (idiom e/u standard surregional). Ils Ladins da las Dolomitas han nizzegià lur posiziun al cunfin tranter duas grondas linguas, il talian ed il tudestg, attribuind a domaduas la medema paisa e sustegnend cun la gronda paisa dada al talian er in

pau la lingua da l'atgna regiun, il ladin (che ha ina posiziun fitg marginala en scola!). In tal sistem na fiss betg motivà en il Grischun, orientà blier dapli vers l'intschess tudestg, nua ch'il medem resguard dal talian na fiss betg adequat. Persuenter po la scola en l'intschess rumantsch resguardar blier pli fitg l'atgna lingua che quai ch'ins ha pudì far en las Dolomitas. Er qua ves'ins damai: las experientschas dals auters na ston ins (e na pon ins forza er) betg copiar.

Per turnar enavos a la dumonda dal rumantsch grischun: l'idea defendida da Gerold Hilty «che la scola duaja duvrar ils idioms sco linguatgs da scrittura... e ch'il rumantsch grischun duaja valair mo sco tetg» tegna quint da la situaziun sociolinguistica actuala, nua che la gronda sceptica envers il rumantsch grischun en ina buna part da la populaziun rumantscha è ina cumpONENTA ch'ins na po betg negliger. «Ch'il rumantsch grischun duaja valair mo sco tetg» n'è atgnamain betg uschè pauc. Questa varietad rumantscha permetta tuttina ina preschientscha dal rumantsch en instituziuns grischunas e svizras, è ina plattforma per sviluppar terminologia nova e vegn duvrada – a scrit – là, nua che Rumantschas e Rumantschs da differents funds idiomatics lavuran ensem, sco en l'administraziun ed en autras instituziuns chantunalas, en scolas medias e, dador il Grischun, a las universitads, nua ch'ins studegia rumantsch.

Ins pudess supponer che questa tenuta saja elitara, perquai ch'ella accepta ina situaziun, nua che persunas cun ina scolaziun pli auta dovràn la lingua standardisada, entant ch'ils auters dovràn be l'idiom. En quest connex vulesch jau be formular ina tesa: linguas main derasadas pon u ston forsa perfin viver senza che las relaziuns creschidas en las linguas pli grondas vegnian imitadas.

Matthias Grünert, Universitad da Turitg